

ágyásokat" (Napkelet i. sz. 37. l.), a dölten szedett összetett szó bizonyosan a paszuly tövében feldombozott földet jelenti. Lehet, hogy ez is *paszuly hátja* volt eleinte; de szerintem sokkal valószínűbb, hogy a *szőlő hátja* (ejtsd *szőlőhátya*) > *szőlőhátya*ból kivált *hátya* szót alkalmazták a paszuly tövében összekapált dombocskára elnevezésére.

Ezt látszik bizonyítani az a körülmény is, hogy Szegeden a kukoricának is van a fentiekhez hasonló *hátyája*. Erre *Terescsényinek* egy másik elbeszélése szolgáltatja a következő példát: „Évégből ott-hagyja az orvhalászokat és belép a kukoricásba. Nem telik bele tíz perc és úgy véli, mintha lábnyomokat fedezne fel a *hátyák* között". (Napkelet, 1928, 22. sz. 757. l.) Amint a példából látható, az író és valószínűleg a szegedi nép is ezen a *hátyán* a kukorica töltögetésekor a szár közé felhomposított földet érti. S ha ez valóban így van, akkor könnyen lehet *hátyája* egyéb feltöltögetett gazdasági növénynek is, pl. a burgonyának vagy a paprikának. Talán e kis közlemény valamelyik olvasója meg tudná mondani, hogy csakugyan van-e.

Kóla Ilona.

NÉPNYELV, NÉPHAGYOMÁNY.

Adatok a szegedi népanyelv mondattanához.

I. Allítmány.

1. Az *áldassék, dicsértessék*-en kívül a szenvedő igealakot nem használják, s ha kifejezésre mégis szükségük van, az *-ódik* képzős igével élnek: *A világon mindön kitudódik*. Ennek a szenvedőnek tehát általános alany szerű jelentése van. (L. 13. §.)

2. Néha tárgyias ragozást használnak alanyi helyett: *Nam vótál ott-hun, hát égyüttelek mögkeresni. Bám s én, mondjon azt, amit akar. Vak vezetí világtalant* (Nyr. IX. 470.) Kálmanánál is: *Bétyár fatyú futkározik a mezön: ökröt, barmot, birkát, ménöst keresi*. (Sz. n. I. 53. Ellenben csak leírásbeli hiba lehet: *Fordics mög a párnát, avvá álmocc, akit szercecc*. Nyr. IV. 83.) — Máskor pedig alanyit találunk a tárgyias helyén: *Hagyja csak, hagyja, tudok én annak ögyéb módját is. Ténnap is két jércémet évitt az ördög, vagy mi!*

3. A *muszáj*-hoz a jelen időben is oda teszik a segédigét: *Sütét van, muszáj vagyok haza mönni*. A személyt sohasem a főnévi igeneven jelölik meg, hanem mindig a segédigén: *Muszáj vótam egy girizdet mögönni, mē mingyán emönt vóna a petikém. Fáj a talpom, még muszáj löszök mezezláb jární. Ha mög nem gyün az uram, muszáj löttém vóna gyalog haza mönni*.

4. A múltban kezdődő és most is folyó cselekvést vagy állapotot rendszeresen a jelen idővel fejezik ki: *Féléve hordom ezt a papucot, oszt még mindig jó*. Ugyanígy a szokásos cselekvést is: *Mindön esztendőbe így tőszöm el a kápisztát és még sohase romlott mög*. Múlt helyett áll a jelen az élénk beszédben, elbeszélésben is: *Röggē, ahogy a pijacra mögyök, há*

kivé tanálkozok, mint a Pétörré. Most határozószóval éppen az imént történtet, aligmúltat jelez: Mos hallom, hogy a Juci is férhő mönt. Ep ily általános a jövő helyén is: Ha kinyilik utánnad az ajtó: möghalsz, főleg majd, holnap s más eféle jövőre mutató időhatározószókkal: Ha e kisz lösz, maj másikho fogok. Ha hónap égyüsz, kimöhetünk a Tiszára.

Gyakori a jelen a feltételes mód múlt ideje helyett is; ilyen jelen-tésében azonban rendesen lehetőséget fejez ki: *En bizom mög nem mon-dom (= tudnám mondami), hány éve is mönt férhő. Még gyakoribb a feltételes mód múlt idejének jelentésében: Ha én ott nem vagyok, ús segre esik, hogy még! Ha ténnap eszömbe nem jut, hogy kedd van, oszt mosni kezdök, ma mindön tojásom vérös vóna!*

Kifejezheti a jelen a felszólító mód jelenjét is: *A disznót eladtuk, a pézt élopták, há mos mi csinálunk?! Mögyök má, mögyök, csak hagy vizsöm be innét ezt a vellát. Sőt a felszólító múltja helyett sem ritka: Ne na, itt égy forint; nem kívánom én, hogy ingyér fáradj.*

5. Az -a, -e képzős múlt ma már csak a verses szövegekben fordul elő: *Látom, az asztaltól egy nagy úr felkele, a bolond aranyat a zsebembe teve. (Kálmány Sz. n. I. 72.)*

6. Múlt idővel fejezik ki a múltban tartós cselekvést: *Vágta, hordta a földet egész hétön, még sē tudott vizhő érni, és a szokásos cselekvést is: Még eddig mindön nap émöntem templomba, hát bizony eztán sē mara-dok é. Gyakran a feltételes mód múltjával egyenlő: Muszáj, hogy főkö-tötte magát valaki, mē nagyon cudarül fúj a szél. Hagy öszöm mán én is égy harapást, hogy nē süttem hijába.*

A -va, -ve jeles igenév a van ige jelenével múltat fejez ki: *Köll is neköm, mán egész el vagyok rúlla felejtközve! Móránál is: Most mán az úr is ki van tanulva a paraszti ténybe. (Georgikon 72.) A volt ige-alakkal pedig régmúltat: Mán én akkó rég ki vótam aludva, mikó kend haza gyütt.*

7. A lesz igealak néha valószínűséget fejez ki: *Az az ökör ott a Bodoréké lösz.*

8. A feltételes mód pótolhatja a ha kötőszót: *Nē sajnálnám csak ezt a tányért, mer mingyár a hátadho vágnám. Jobb lött vóna, Isten atta, kalapot vött vóna rajta. (Kálmány Sz. n. I. 5.)* Gyakori a kérdő monda-tokban: *Nem vóna kentöknek eladó nádjuk? Ep így a kérést jelentő ige is többnyire feltételes módban áll: Nem adná el azt a kis sarkot ott az én földem mellett? Nem vinné ki az én Lacimat is a tanyára? Kifejezheti az akarást, óhajást is: Egész nap alig mögyök valamire, mer ez a gye-rök örökké az ölembe ülne. Edös anya kiváltaná a fíját három ezüst forintért, de nem adják. (Kálmány Sz. n. I. 32.)* Ebben a feltételes mód-ban azonban benne van a szándék, még múlt idejében is: *Egész délután itt ült; úgy küttem vóna haza, de hát nem mertem. Míg a szándék nél-küli készülö, készülöfélben levö, majdnem megtörténö cselekvést az akar igével fejezik ki: Na, mán mögén ki akar esni égy fogam. En nem tom, mi van velöm, mindétig le akar esni a szoknyám. Ténnap égy olá be akart fülni a Tiszába.*

Aztán kifejezhet a feltételes mód jelen ideje felszólítást, parancsot is; és pedig vagy kérdö, vagy felszólító alakban: *Nem állnál odébb az utambúl? Hátha árébb vinnéd a farodat!*

Végül érdekes a *tud* ige tagadó főmondatbeli feltételes jelene szintén tagadó mellékmondottal: *Nem tom, égyün Pétör a táncba? Nem tunnám, mér nē.*

9. A felszólító mód akárhányszor *ha* kötőszós jelentő módú mellékmondat helyett áll: *Nem bánom én, égy garasom maradjon mög, csak nē tartozzak senkinek. Akármikor tanálkozzak vele, mingyán a fjárúl beszél. Égy nap nē dógozzon az embör, másnap mögérzi a háza.*

10. Elmarad az állítmány a közmondásokban: *Asszonnyal beszélni: lóval imádkozni.* (Nyr. IX. 469.) *Amönnyit föl a kerék, annyit lē.* Feleletekben: *Mé gyütté ide, fíjam? Hát aszt a boszorkányt mögölni.* (Kálmány Sz. n. I. 128.) Határozók, igekötők után élénk elbeszélésben a gyorsan gördülő cselekvés éreztetésére: *Én sē vöttem tréfára a dógot, aló neki, földhő vágtam, osztán mögén neki s a másikat mög rá. Fómászott az epörfára, osztán ágrú-ágra a legöslegsőbb eprök után, oszt eccör csak zsupsz lē.* Vásári kérdésekben: *Hogy a szöllő? Hát az almát hogy?* (t. i. adja.) Felkiáltó mondatokban: *Soha életömben ijen fene szokást!*

Gyakran elmarad a *van* is, amikor létezést jelentene: *Azér a szája, hogy beszéljen.* A vég- és célhatározói igenév mellett ellenben gyakran ott áll a *van*: *Hun van Terus? Odaát van szilvát szönni. Egész nyáron aratni vótam, öszön mög maj kubikolni löszök Pestön.* Nyomatékosító, erősítő értelemben is kiteszik a *van* és *nincs* ige alakjait, de a mondat elejére: *Vattok tük ojam módossak, mint a Tēcusék. Van a mi házunk ojam magos, mint a tijétök. Nincs biz ez a fód ojam jó, mint a mijenk.*

Az infinitívusi alany mellől rendszeren elmarad a *lehet*: *A dinnyétű könnyen vérhast kapni.*

11. Állítmánykiegészítőnek jobban szeretik az elvont nevet a konkrét helyett: *Ű is idevaló születés.* Móránál is: *Hamis embör, eltitkolt a szögénységtül, ami a szögénységet illeti.* (Georg. 47.)

II. Alany.

12. Ige mint alany: *Nagy úr a muszaj, de még nagyobb a nem löhet.*

13. Az általános és határozatlan alany kifejezési formái: (-ódik) *A világom mindön kitudódik.* (I. sz. 3. szem.) *Ajándék lónak nē nézd a fogát. Hā kinyilik utánnad az ajtó, möghalsz.* (tb. sz. 1. szem.) *Mer hát úgy szoktuk mondani, amej kutyát el akarnak veszíteni, veszött nevit kötik.* (tb. sz. 3. szem.) *A nyomtató lónak nem kötik be a száját. Luca hajnalába mögszürkálík a tyúkokat piszkafává, oszt kását szójnak, hogy annyit tőjjon.* (-va, -ve + van) *Na iszen tük is jó szabadra vattok ereszeve. Napáldozat után nem jó sömmit kianni, mer, a gyerök mög lösz rontva.* (főnévi igenév) *Sosē tunni, hun éri baj az embört.* (ember) *Nem tudja az embör, mitű hízik. Ha az embör halottal ámodik, eső lösz.* (népek) *Aszondják a népök, hogy mán mögén új adóra kacshint a kórmány.* (urak) *Az urak ma is úgy tartják, hogy a szögény embör csak égy fokká több a kutyáná.* (polgárok) *Aszonták a pógárok, hogy maj mögmutatjuk münk a választásná, hogy münk is vagyunk valakik.* (világ) *Honnē, maj módizok, osz mit mondana rám a világ!* (az volt) *Av vót a véleködés, hogy inkább kéccő adják oda, mint éccő sē.* (szokás) *Kentök türē fogik á madarat? Mán e minálunk isz szokás.* (megyén) *Maguk écsapámnak szó-*

lítják az apjukat? Mán e minálunk csak úgy mögyön. (úgy ver a szó) Úgy vert a szó, hocs csak izrálita vót az ülető.

14. Az élbeszélésben, különösen ha könnyen odaérthető, sokszor elmarad az alany: *Mikó önni akartak, mögáldotta Krisztus urunk, oszt sosé fogyott ki a tálbúl, mindig több lött.* (Kálmány Sz. n. I. 153.) Gyakori az alany hiánya a természeti jelenségekre vonatkozó igéknél is: *Sürjen szömörkél. Zuhog mán. Mán mögén nekisikosodott.*

III. Az állítmány és az alany egyezése.

15. Több alany mellett az állítmány egyes számban áll: *Verka mög Elona kimönt a tanyára. Láttá, hogy ott rétös mög sült tyúk van.* (Kálmány Sz. n. I. 142.) De ha az alany többségét csak névmás vagy számnév fejezik ki, akkor az állítmány többes számú: *Egyyik a másíkrú mindig tudják, mit főznek. Nem félünk, mer mindég gyüvünk öt-hat asszony együtt.*

A pongyola egyeztetés példái: *Ezök otthun egy sē csinál sömmit. Vót annak mán ojan sok szép háza, ökreji, lovaji, oszt mind elitta. Ojan szép jegönyefáji sosé lösz senkinek. Több szomjas boszorkány késérőji vannak.* (Nyr. 4:229.) *Könnyeim legtöbbit csak ezek után hull.* (Kálmány Sz. n. I. 73.)

16. A mellékmondatok értelmi egyezésének kétféle példája: *Aki egymást szereti, hú is marad a. Nem az ám a rúzza, ki ja kertbe nyílik, hanem az a rúzza, kik egymást szeretik.*

17. Az állítmánykiegészítőül használt gyűjtőnevet többes számba teszik: *Be csúnya népok ezök a Vargájék!*

18. A melléknévi kiegészítő egyes számban áll: *Kéntelen vagyunk napszámba állani.*

IV. Jelző.

19. Nyomatékosító jelzők: *borzasztó, iszonyú* (pl. *Mán iszonyú sokan ijettek halálra tülem*), *iszonyatos, iszonytató* (pl. *Éjféltájba iszonytató zörgések támtak benne* Nyr. I. 136.), *rémitő, rettentő, szörnyű, óriási*; *drága jó sütemény, drága szép nóta, nincs ott egy terömtött lélok sē, a maji szent napon fogadom, mindön áldott nap, mindön istenáldott nap, nincs Istennek az az emböre.*

20. Főnév mint jelző: *Kutya erős gyerek a! Nincs egy szál vízem se.* (Tsz. 2:48.) Jelzős főnév mint jelző: *Nagy disznó embör ez a Pista! Jó nagy kosár szölő. Szép darab jószág. Egész kemönce könyeret süttötünk. A szögedi temető kapujába nemzeti szín lobogó van elásva.* (Kálmány Sz. n. I. 5.) *Hadd lögyön már eccör másodmagával is az a szögény pára jószág.* (Móra: Georg. 75.) Birtokjeles szó mint jelző: *Egy fa-alja szilva. Az egész kotló-alja csírke odapusztult.*

21. Jelzős névmások: *Égymagam is mög bírom emelni. Öleg löszök aho jómagam is.*

22. Határozó szó mint jelző: *Soha napján. Hirtelön szöke.*

23. Határozott igealak mint jelző: *Nēm úr az, csak löszök úr. Akkora baszom pipája van, mint egy kalap.*

24. A jelzőt, amikor különösen ki akarják emelni, a mondat végére teszik: *Van egy kis ház, nádtetejös* (Nyr. 3:29.) és rendszeren *de* fokozószóval erősítik: *Gazembör á, de nagy! Van ám ott pénz, de sok!*

25. A határozatlan számnévi jelzők után néha többes szám áll, és pedig nemcsak olyankor, ha a számnévi jelző és főneve közt melléknévi jelző is áll: *Sok szép ifjak meg a földön hevernek* (Kálmány Sz. n. I. 41.) *Számos boldog esztendőket érijél*, — hanem ha a számnévi jelző közvetlenül a főnév előtt áll is: *Mindön szentök énekléssel zöngedöznek*. (Kálmány Sz. n. I. 192.) *Sok népok vótak ott. Kívánom, hogy e pár sorajim friss jó egészségbe tanáljanak*. Sőt igen ritkán még határozott számnév után is: *Két szömeimmel láttam. Lakodalom került a három tesvéjányoknak*. Érdekes az egy után álló többes az ilyen példákban; *Haszontalan egy népok ezök a maji fíjatság!*

Itt kell megemlítenünk a páros testrészek nevének többeshen való használatát is: *Ojan pofákat vág, mint akinek dinnyeföd nem jutott. Miért oly porossak szép kezeid, miért oly könnyesek kék szemeid?* (Kálmány Sz. n. I. 2.)

26. A mutatónévmás, mint jelző, nem egyezik számban a jelzett szóval: *Mögmutatta az öreg embör, hogy ezön a sárga nyomokon lépj*. (Kálmány Sz. n. I. 117.) *A közül a szépök közül válassz*.

27. A több birtokos birtoka szintén többes számban áll: *A Kovácsék házuk. Nem öleg a kentök pézük ára. Mulat, mint Bodorék kutyájuk a kútba*. (Nyr. 1:271.)

V. Tárgy.

28. *Gyalogol, ül, vigyáz* intranszitiv igék határozott tárggyal is állhatnak: *Három mérfödöt gyalogoltam. Jó üli a lovat. Egész idő alatt tégöd vigyáztunk, hogy forgatod a szömejidet*.

VI. Mondat-szerkesztés.

29. A feltételes és megengedő mondatokban az *is* az igekötő és ige közé kerül: *És ha mög is csókoltam, kinek mi köze hozzá!* Gyakori a kettős *is*: *Igyá tésis, iszok én is!*

30. Kötszó után gyakori az indulatszó: *Belátta, hogy hászen mos már ügyis mindégy. Mán asz hittem, hogy hát mindönnek kámpec*.

31. Rámutató jellegű nyomósító szócskák: *Neköd montam, a! Neki szóltam, e! Oda töszöm, a! Ide töszöm, e! Nézd a legkisebb lössz a tijeid, a! Huvá mégy? Ezt viszöm haza, e! Biz úgy van a, hé! Töszöd lé, hē! Gyüsz té még a mi utcánkba, nē féj! Maj kapsz még té, nē féj!*

32. Kérdő mondatoknál a tagadó felelet rendszeren kérdésszerű körülírás: *Nem vönné mög neköm azt a mézöslovat? Hát ek kis nehésség nem kéne?! Vagy egyszerűen nem hát: Nem láttad, há töttem a kaszakövet? Nem hát!*

33. Kettős tagadás *is*-sel: *Nem is hallottam hirit sē! Nem is érdömös ki sē mönni ijen kutya időbe. Nem is szeretök reá sē gondolni. A sē sokszor annyi, mint nem is: Ha nem bosszantana annyit, nem vónék talán beteg sē. A nem sē is annyi, mint nem is: Úgy mögvénült, hogy nem ismertem reá sē. Ha magam nem látom, nem hittem vóna é sē. Ha a tagadás az ígére irányul, a sē a nem tagadósztót megelőzi: Sē nem eszök, sē nem iszok*.

34. A legszelidebb árnyalatú parancs a feltételes jelen: *Ugyan hozna be ek kis vizet!* Erősebb a felszólító mód: *Gyere velöm a tanyára!* Még erősebb a jelen idő: *Hozod ide azt a vödrot!* főleg majd határozó-

szóval: *Majd émégy!* Aztán a jelen idő vagy a feltételes mód tagadó kérdés alakjában: *Nem takarodtok innét! Nem tönnéd lē azt a botot!*

35. A tiltás sokszor parancs alakú: *Úgy, úgy, csak törd el azt a bögrét!* Vagy pedig körülírás: *Mög nē tudjam, hogy émönté hazúrú! Mōg nē lássalak mögēn a fa tetejin!*

36. A mellékmondat alanya sokszor a főmondatban áll: *Ēn is úgy vót, hogy émék hozzátok.* És pedig nemcsak így alanyi, de tárgyi alakban is: *Láttam egy cigánt, hogy kilenc kutyát évött.* (Kálmány Sz. n. I. 71.) *A Döncő szekérjít tudja-e az úr, hogy mölyik az égön?* (Móra Georg. 86.)

37. Ugyanílyen áttételek: (birtokos) *Ennek a kótogásnak szeretném tunni, mikō lōsz vége.* (részeshatározó) *Ojan vót a mindig, az anyjának nē adja az Isten, hogy segítene valamit.* (tárgy) *Az uramat 15 esztendős sē vótam, hogy mögismertem.* (határozó) *Hozzám úgy is tom, hogy nem gyün senki.*

Szendrey Zsigmoná.

Magyar adomaváltozatok III.

8. A világ felosztása.

Kálmánynál (Szeged n. III. 177—8. l. 21. sz.) olvassuk a következő érdekes történetet: Az Istentől a török, magyar, német, zsidó, meg az oláh kérte a Szentföldet. — Jertek el holnap reggel! — mondta az Úr. Másnap reggel a török ment legelőször, s így az Isten neki adta a Szentföldet. Másodiknak érkezett a magyar. — Elkéstél már, a török nyerte el! — mondta az Úr. — Az nagy dolog! — mondta a magyar. — Legyen hát tiéd a nagy dolog! — mondta az Úr. Azóta a magyaré a nagy dolog. Harmadiknak ment a német. — A törökié már a Szentföld! — mondta az Úr. — Szép dolog! — mondta a német. — Legyen a tiéd! — mondta az Úr. Azóta a németnek szép is mindene. Negyediknek ment a zsidó. — Már a törökié a Szentföld! — mondta az Úr. — Az nagy hamisság! — mondta a zsidó. — Legyen a tiéd! — mondta az Úr. Azóta a zsidóé a nagy huncutság. Utolsónak ment az oláh. — A törökié már a Szentföld! — mondta az Úr. — Nahát akkor én elkéstem! — mondta az oláh. — Legyen tiéd az elkésés! — mondta az Úr. Azóta az oláh el is késik minden-honnan.

Szatmármegyei változatban (Bartók Jenő, Nyr. 23:237.) az oláh nem versenyzik, s így a történet esattanója a zsidó mondására esik. A makói változat (Varga Imre, Nyr. 14:139) pedig új alakkkal, a cigánnyal bővül, aki legutolsónak érkezik, s Isten az egész világot neki adja. (Ethn. 1929. évf.-ban 151. sz. cigányadomával.) Elhhez a változathoz igen közel áll a szerb—horvát variáns: A török, a keresztény és a cigány elmennek a prófétához, hogy adja oda valamelyikőjüknek a hatalmat. A próféta annak igéri, aki másnap reggel legkorábban megy hozzá. Másnap reggel első lett a török, s így a próféta neki adta a hatalmat. A keresztény későn érkezett. „Milyen üzlet ez?” — mondja a keresztény. „Jó, hát legyen tiéd az üzlet!” — mondja a Szent. Utóljára érkezik a cigány. „Nevetséges!” — mondja, mikor meghallja a rossz hírt. „Jó, legyen tiéd a nevetés!” — mondja a Szent. Azóta a törökié a hatalom, a keresztényé a kereskedés, s a cigányé a nevetés. (Krauss: Zigeunerhumor. 217—218. l.)